

Fundamental nødvendighed

Typen af nødvendighed i forbindelse med Peter Zinkernagels teori om betingelser for beskrivelse

af Torben Munksgaard

Indledning

Peter Zinkernagels filosofi er omfattende, selv om hans publikationer begrænser sig til tre bøger og nogle artikler i danske og udenlandske tidsskrifter. Men hans tanker er i både form og indhold af en sådan karakter, at de har implikationer så omfattende, at en artikel omhandlende hans filosofi nødvendigvis må begrænse sig, hvis udfaldet skal være tilfredsstillende. Og fordi der er skrevet så forholdsvis lidt, og fordi det, der er skrevet, er overvejende ensidigt og unuanceret, er det nødvendigt i en behandling af Zinkernagels filosofi at ty til mere selvstændige udlægninger, perspektiveringer og fortolkninger, hvis fremstillingen skal yde emnet fuld retfærdighed.

Det efterfølgende vil derfor bære præg af disse to forhold. Jeg vil begrænse mig til at føre en diskussion omkring typen af nødvendighed i forhold til Zinkernagels erkendelsesteori, således at jeg vil udelade flere emner, herunder Zinkernagels diskussion af omverdensproblemet og induktionsproblemet samt hans politiske filosofi. Jeg vil kun inddrage disse emner, for så vidt det har relevans for nærværende diskussion. Det betyder, at diskussionen af f.eks. omverdensproblemet hos Zinkernagel her vil blive anvendt til at belyse nødvendighedsforhold i erkendelsen, ikke omvendt. Jeg fokuserer med andre ord på det allerførste skridt i Zinkernagels projekt, nemlig de nødvendige betingelser for beskrivelse, som i et større perspektiv forklarer en række specifikke filosofiske problemstillinger.

Desuden vil jeg til tider fremføre sammenligninger med teorier, som Zinkernagel hidtil ikke eller kun i begrænset omfang er blevet relateret til, men som i høj grad kan være lukrative i forståelsen og diskussionen af hans filosofi. Endelig vil jeg drage nogle konklusioner, som Zinkernagel ikke selv ekspliciterer, men som han på baggrund af en korrespondance med undertegnede ikke benægter at ville tilslutte sig, eller som jeg selv vil fremføre underbyggende argumenter for, vil kunne udledes af det noget begrænsede primærmateriale. Mine bekymringer har været store i udarbejdelsen af følgende, netop fordi der optræder mange tvetydigheder hos Zinkernagel og mange tilsyneladende misforståelser hos hans fortolkere. Men jeg håber at have

belyst disse forhold i en sådan grad, at min fremstilling ikke fordrejer Zinkernagels oprindelige intentioner.

Jeg begrænser mig som sagt til en diskussion af modallogiske¹ forhold i Zinkernagels erkendelsesteori, men vil i en sådan diskussion berøre op til flere ting, som ikke er ukontroversielle, og som har givet anledning til megen uenighed. Men igen vil jeg på grund af denne fremstillings begrænsninger flere steder være nødt til at henvise til det problematiske i bestemte udlægninger uden at være i stand til at diskutere disse nærmere. Jeg vil dog i videst muligt omfang henvise til andre steder, hvor sådanne problemer diskuteres. Det er gennem hele min fremstilling underforstået, at David Favrhaldts arbejde med erkendelsens fundament er så nært beslægtet med Zinkernagels i forbindelse med nærværende diskussion, altså i diskussionen af hvilken type af nødvendighed betingelser for beskrivelse kan tildeles, at mine konklusioner vedrørende Zinkernagels teori ligeledes er gældende for Favrhaldts teori, som den kommer til udtryk i hans værker ”Erkendelsesteori” og ”Filosofisk Codex”.

I det følgende vil jeg lægge ud med at opridse, hvilke betingelser for beskrivelse Zinkernagel ekspliciterer, samt hans opgør med den traditionelle forståelse af logisk nødvendighed. Herefter følger kritikken af sprogreglernes nødvendighedsstatus, her i Poul Lübckes udlægning. I tilbagevisningen af denne kritik vil min fremstilling strække sig over tre trin: Først en belysning af sprogreglernes grundlagsstatus i forhold til vores erkendelse, så vi danner os et begreb om, hvad meningsfuld erkendelse vil sige, og hvad ikkevilkårlige betingelser for beskrivelse vil sige. Dernæst en præsentation af Quine og hans elimination af distinktionen mellem analytiske og syntetiske domme i sammenligning med Zinkernagels ambition om at ophæve denne distinktion, der er udgangspunktet for en redegørelse for, hvad det vil sige, at erfaringsdomme kan have nødvendige, men ikkeanalytiske betingelser. Endelig følger en udlægning af Strawson-eleven Sybill Wolframs interessante påvisning af, hvorledes syntetiske sætninger kan vises at være nødvendige, og på grundlag heraf en begrundelse af sprogreglernes status som værende nødvendige i forhold til vores erkendelse.

Inden jeg til slut sammenfatter den fremsatte argumentation i en konklusion, følger jeg op med en præsentation af to nært beslægtede opfattelser af nødvendig erkendelse: Empirisk

¹ At vi inden for moderne logik opererer med flere forskellige modallogiske systemer afhængig af tilgængeligheden de mulige verdener imellem, vil ikke berøre nærværende diskussion, idet vi hos Zinkernagel ikke kan forstå nødvendighed anderledes end i strengeste forstand og derfor betragter tilgængelighedsrelationen som værende både refleksiv, symmetrisk og transitiv, dvs. vi har at gøre med en ækvivalensrelation. Med andre ord betragter vi standardsystemet S5, altså systemet, der specielt beror på aksiomet: $\diamond A \supset \square \diamond A$. Det vil senere implicit fremgå, at det strenge

nødvendighed og deduktiv nødvendighed. I førstnævnte tilfælde viser jeg, at denne form for nødvendighed, som introduceres hos Kripke, ikke er identisk med den nødvendighed, sprogregerne er omfattet af, men at den omvendt stadig er anvendelig som metode til forståelse af begrebernes sammenhæng inden for erkendelsen, den er blot ikke fundamental. I sidstnævnte tilfælde giver jeg en kort fremstilling af Kai Sørlanders erkendelsesteori, som er en alternativ udlægning af Zinkernagels lære om begrebsinterdependens, men som er forskellig fra denne, og, som jeg forsøger at vise, ikke holdbar ud fra den forståelse af nødvendighed, som jeg for nærværende argumenterer for.

Mit primære mål er altså at redegøre for den type af nødvendighed, som Zinkernagels logiske relationer er omfattet af, og undersøge, hvorledes den stiller sig i forhold til dels den traditionelle forståelse af nødvendighed, dels moderne alternativer.

Erkendelsens nødvendige betingelser

For Zinkernagel må enhver filosofi tage sit udgangspunkt i en fremstilling af de erkendelsesteoretiske forhold, som forudsættes i det metafysiske, det ontologiske, det videnskabelige, det etiske eller det politiske genstandsområde. For overhovedet at kunne tale om eksempelvis en mulig metafysik, som et studie af virkeligheden giver anledning til, må vi forstå, hvad virkelighed i sit væsen er for noget. Vi må forstå, hvordan vi overhovedet er i stand til meningsfuldt at tale om noget. Zinkernagel siger²: ”Vi har ikke forstået, at vi slet ikke kan tale uden at tale om virkelighed, eller om betingelser for at tale om virkelighed. Vi har ikke forstået, at ethvert forsøg på at isolere *det at tale* fra den ikke-sproglige virkelighed, vi taler om, er umuligt. Vi har ikke forstået det, som Niels Bohr så smukt udtrykte ved at sige: ’Vi har ikke andet problem end at bruge vore ord rigtigt.’”

Da Tycho Brahe ikke var i stand til at måle nogen parallakse og efterfølgende konkluderede, at Jorden ikke bevægede sig i forhold til fiksstjernerne, skyldtes det, at hans måleudstyr ikke var i stand til at måle præcist nok. Tilsvarende kan sproget ej heller anvendes til en beskrivelse af virkeligheden, hvis det er upræcist defineret, og dets anvendelse af den grund ikke overholder de nødvendige betingelser for anvendelsen. Derfor er enhver mulig beskrivelse af

nødvendighedsbegreb beror på umuligheden af, at der skulle eksistere mulige verdener, som vi ikke kan tænke eller forestille os.

² Goodstein, Joel Henrik & Christian Ilsøe: ”Manden uden krop. Interview med Peter Zinkernagel”, i Den Blå Port nr. 22, 1992, p. 6.

virkeligheden betinget af, at redskabet for beskrivelse, sproget, er velforstået og ikke giver anledning til misforståelser. Og idet sprogets fundament er identisk med fundamentet for det, vi kan tale rationelt om og derfor erkende, har grundlaget for al virkelighedsforståelse sin basis i en afdækning af erkendelsesteoretiske forhold. Dette er ikke ukontroversielt, men som jeg andetsteds³ argumenterer for, og som vi senere skal se, hænger forståelse sammen med nødvendige betingelser for beskrivelse. En undersøgelse af vor erkendelses betingelser vil i dette tilfælde illustrere vanskelighederne ved at benægte disse betingelser, idet nærværende undersøgelse efterstræber at begrunde en række *nødvendige* betingelser for beskrivelse.

Vor forestående opgave er at skitsere, hvilken grad af nødvendighed sådanne betingelser for beskrivelse er omfattet af. Udgangspunktet herfor tages i Peter Zinkernagels erkendelsesteori, som den kommer til udtryk i ”Omverdensproblemet” og ”Virkelighed”. Undersøgelsen kunne også fokusere på andre betingelser for beskrivelse, end de hos Zinkernagel anførte, men af pladshensyn vil jeg begrænse mig. I øvrigt er det min opfattelse, at nærværende diskussion er analog til en diskussion af andre sprogreglers modallogiske status, idet det drejer sig om at påvise nogle generelle træk ved vor erkendelse, i henhold til hvilke sprogreglerne følger nødvendigt, hvad enten det er de hos Zinkernagel fremsatte, eller dem, som er indeholdt i eksempelvis den formelle, divalente logik eller hos David Favrholdt som ’kernen’⁴. Det centrale er, at de ikke er i modstrid med hinanden, og at de alle er udtryk for generelle, uomgængelige træk ved vores erkendelse.

Opgør med traditionen

Som Jan Riis Flor gør opmærksom på, er det centrale udgangspunkt i Zinkernagels erkendelsesteori opgøret med den traditionelle opfattelse af forskellige distinktioner mellem karakterer i vores erkendelse⁵. Distinktionerne er draget mellem på den ene side empiriske, syntetiske og kontingente påstande, som omhandler virkeligheden, og på den anden side logiske, analytiske og nødvendige påstande, som er uinformative omkring virkeligheden forstået som den af sproget uafhængige

³ Munksgaard, Torben: ”Absolut viden og absolut tvivl”, oprindeligt publiceret 08.03.2000 på Filosofi.net – nu tilgængelig på www.torbenmunksgaard.dk.

⁴ Se David Favrholdt: ”Erkendelsesteori. Problemer – Argumenter – Løsninger”, Odense Universitetsforlag 1994, pp. 118-124.

⁵ Flor, Jan Riis: ”Sprog – viden – virkelighed. En grundtanke i Peter Zinkernagels filosofi” i S.E. Nordenbo: ”Dansk filosofi og psykologi 1926-1976” bind 2, Kbh. 1977, pp. 61-76.

virkelighed. På baggrund heraf mener man, at det er muligt at skelne mellem viden om sproglige forhold på den ene side og viden om faktiske forhold på den anden side⁶.

Zinkernagel gør op med denne distinktion. Som han formulerer det for mig i et brev⁷: ”... vores kultur og tænkning bygger på overbevisningen om at så længe vi ikke er i modstrid med konkrete kendsgerninger på den ene side, matematik og formel logik på den anden kan vi sige og mene hvad som helst, altså at objektiv viden er det samme som viden om konkrete kendsgerninger og matematik og formel logik (...) overbevisningen er komplet ubegrundet eller kan [kun] begrundes med Humes dictum”. Disse noget dogmatiske udsagn er i virkeligheden et opgør med mange års dogmatik, nemlig den fra Humes tid ubegrundede påstand, at det, vi gennem vore sanser betragter som objektive kendsgerninger, kan adskilles fra den tænkning, som beskæftiger sig med nødvendige forhold i matematik og logik. For det første giver matematik og logik slet ikke mening uden at betragtes som abstraktioner af faktiske kendsgerninger – som Jan Riis Flor bemærker, er logiske domme betinget af den kontekst af abstraktioner, som betinger udformningen af systemet. Det er Hume nok klar over, men denne abstraktion falder ud til det subjektives fordel⁸. Vil man acceptere Aristoteles’ divalente logik under henvisning til faktiske forhold, bør man overveje, som Zinkernagel, om ikke erkendelsen har andre forudsætninger end den divalente logiks tre grundprincipper. Og det ser således ud, eftersom vi har eksempler på erkendelsesteoretiske påstande, som overholder disse tre principper, men som alligevel ikke er udtryk for meningsfuld erkendelse, f.eks. påstanden ”Rundetårn er højere end det høje C.”⁹ Som vi skal se nedenfor, kan vi heller ikke begrænse nødvendig erkendelse til den i uinformative påstande fremsatte, fordi vi ikke kan drage en klar distinktion mellem analytiske og syntetiske sætninger, og fordi vi ikke kan identificere nødvendig erkendelse med formallogisk erkendelse, så længe formel logik forudsætter principper, som handler om virkeligheden.

Den, der oprindeligt blev opmærksom på det problematiske i at trække et klart skel mellem viden om sprog og viden om virkelighed, var den danske fysiker og filosof Niels Bohr. David Favrholt skriver herom: ”Throughout his life Bohr stressed the fact that we are ’suspended in language’, and that the task of science is to clarify what we can say about nature and not to intuit

⁶ En distinktion som Hume anfører i ”An Enquiry Concerning Human Understanding”, section IV, part I.

⁷ I et brev af 17. februar 1999.

⁸ Hume er tvetydig med hensyn til logik og matematik. Han mener overvejende, at der er tale om streng logisk nødvendighed, hvad sådanne forhold angår, hvor denne nødvendighed ganske vist stadig begrænser sig til forhold inden for bevidstheden. Men et enkelt sted i ”Treatise” (Vol.1, part III, section XIV) skriver han, at aritmetik og geometri er en evne til at sammenligne og forstå idéer på samme måde som årsag-virkningsforhold! Men som sagt er dette i strid med Humes generelle synspunkt.

⁹ Zinkernagel, Peter: ”Omverdensproblemet”, G.E.C. Gads Forlag 1957, p. 15.

what 'nature is in itself'. We can speak of nature as experienced only – i.e., structured on the basis of those conditions for description (and for thinking as well) which we are subjected to as part of the world.”¹⁰ Om man ønskede at tale om naturen, som den er i sig selv, var man alligevel nødsaget til at kommunikere denne viden i det sprog, som det erkendende subjekt er begrænset til. Sproget handler om virkeligheden og kan ikke undslippe hverken sig selv eller virkeligheden, hvis kommunikationen skal være forståelig og dermed entydig.

Og med hensyn til nødvendigheden af forskellige betingelser for beskrivelse, f.eks. logikkens eller matematikkens grundsætninger, ser vi allerede hos Bohr, at denne nødvendighed ikke kan isoleres, men at den implicerer forhold i generel sprogbrug, altså den sprogbrug, som rækker ud over formel logik og handler om virkeligheden: ”It is important to realize that the definition of mathematical symbols and operations is based on simple logical use of common language. Mathematics is therefore not to be regarded as a special branch of knowledge based on the accumulation of experience but rather as a refinement of general language ...”¹¹

Når vi alligevel ikke kan identificere Bohrs og Zinkernagels synspunkter, skyldes det, at førstnævntes spekulationer ikke, som Zinkernagels, udtrykte en samlet teori om erkendelsen. Niels Bohr var fysiker, mere end han var filosof i den henseende, og bekymrede sig ikke voldsomt om ontologiske forhold: ”When Bohr speaks of conditions for description he is always thinking in epistemological, not ontological terms.”¹² Når vi i det følgende skal beskæftige os mere indgående med Zinkernagels erkendelsesteori, er det vigtigt at holde sig for øje, at Zinkernagels betingelser for beskrivelse gælder den bevidsthedsuafhængige omverden: De nødvendige relationer mellem forskellige størrelser eksisterer uafhængigt af min bevidsthed og mine tanker¹³. I modsætning til kvantemekanik behøver jeg ikke erfare et forhold, før det gør sig gældende.

Sprogreglerne

Vi ved fra matematikken, at der er visse regler, vi skal overholde, når vi eksempelvis ønsker at addere to størrelser. Hvis jeg hævder, at to plus to er lig med fem, vil man hertil sige, at jeg har regnet forkert. Jeg har ikke overholdt de nødvendige regler for addition af de naturlige tal. Hvis jeg benægter at have regnet forkert, vil man ydermere påstå, at jeg ikke har *forstået* de nødvendige regler for addition af de naturlige tal.

¹⁰ Favrholt, David: ”Niels Bohr’s views concerning language”, i *Semiotica* 94-1/2, 1993, p. 33.

¹¹ *ibid.*, p. 23.

¹² *ibid.*, p. 16.

¹³ Zinkernagel, Peter: ”Virkelighed”, Munksgaard 1988, pp. 16-17 + p. 19.

Tilsvarende findes der nødvendige regler eller betingelser for enhver erkendelse inden for et logisk, teknisk¹⁴ emneområde. Disse er dog langt mere kontroversielle, fordi de er knap så indlysende. Hvis jeg hævder: ”Måske står solen ikke op i morgen”, eller: ”De materielle ting eksisterer ikke uafhængigt af min oplevelse af dem”, vil jeg kun sjældent blive mødt med indvendingen, at jeg har ’regnet forkert’, at jeg ikke har overholdt de nødvendige betingelser for brugen af begreberne ’sol’ og ’i morgen’, eller ’materielle ting’ og ’oplevelse’. Mange vil mene, at jeg her ikke har overset en nødvendig regel eller betingelse, om end de fleste nok vil mene, at der er mange *gode* grunde til at *tro*, at solen vil stå op i morgen. Men altså ikke *nødvendige* grunde og kun *tro*, ikke *viden*. Der består altså en opfattelse af, at matematikkens regler er omfattet af nødvendighed, hvorimod den dagligsproglige erkendelse hviler på kontingente, empiriske forhold, som meningsfuldt kan benægtes.

Peter Zinkernagel efterstræber i sin bog ”Omverdensproblemet” at påvise, at vi her overser en række implicitte definitioner af vore begreber og dermed undlader at overholde en række nødvendige betingelser for korrekt sprogbrug. Disse betingelser for beskrivelse eller regler for korrekt sprogbrug omfatter ifølge Zinkernagel følgende¹⁵:

1. Vi må ikke anvende elementære tingsbetegnelser og betegnelser for vore handlingsmuligheder uafhængigt af hinanden.
2. Vi må ikke anvende psykologiske udtryk uafhængigt af de personlige stedord.
3. Vi må ikke anvende de personlige stedord uafhængigt af kropsbetegnelser og dermed af elementære tingsbetegnelser.

Senere i bogen tilføjer han en fjerde sprogregel, som han påpeger ikke er af større væsentlighed for hans projekt, som i hovedsagen består af en diskussion af omverdensproblemet samt induktionsproblemet, men som imidlertid har relevans for nærværende projekt, altså for

¹⁴ Zinkernagel gør opmærksom på, at sprogreglernes anvendelighed begrænser sig til et logisk, praktisk, teknisk og videnskabeligt emneområde – dvs. det emneområde inden for hvilket vi normalt bedriver filosofisk erkendelsesteori og videnskab. Det er klart, at inden for eksempelvis poesi eller religion gælder nogle helt andre regler mht. f.eks. forholdet mellem person og krop; personer kan i et digt eksistere uden kroppe uden at umuliggøre digtets mening. Men det er vigtigt at forstå, at eksempelvis metaforer umuligt kan forstås som netop værende metaforer, hvis ikke vi forinden har forudsat den logiske, praktiske sprogbrug og hermed sprogreglerne. Eller som Zinkernagel selv påpeger, er vi nødt til at redefinere et ord, hvis vi anvender det i uoverensstemmelse med dagligsproget – og et metafor har ganske andre definiens end normalt. ”Omverdensproblemet”, p. 124 + p. 132.

¹⁵ *ibid.*, p. 108.

diskussionen af typen af nødvendighed i forbindelse med Zinkernagels betingelser for beskrivelse. Denne fjerde sprogregel lyder¹⁶:

4. Vi må ikke bruge tingsbetegnelser og stedsbetegnelser uafhængigt af hinanden.

Hvor Zinkernagel på baggrund af disse sprogregler fortsætter med en diskussion af metafysiske/ontologiske problemstillinger, vil vi i stedet vende os mod en undersøgelse af sprogreglernes modallogiske status. Kan de siges at have samme nødvendige karakter som for eksempel matematikkens og logikkens postulater? Er de lige så nødvendige som for eksempel kontradiktionsprincippet, og i så fald hvilken slags nødvendighed taler vi om – er den tvingende for den ikkesproglige virkelighed? Det er klart, at med det sidste spørgsmål kan vi ikke undgå at berøre metafysiske forhold, men som tidligere antydte vil dette på grund af pladsbegrænsningen og denne artikels fokus blive gjort meget sparsomt.

Vi vil i det følgende gå ud fra Poul Lübckes artikel ”Peter Zinkernagels Virkelighed”, der er specielt rettet mod Zinkernagels bog ”Virkelighed”, som ligger i forlængelse af ”Omverdensproblemet”, men som ikke fremhæver sprogreglerne eksplicit. Lübcke har imidlertid fremhævet en række passager, der præciserer sådanne betingelser for beskrivelser. Lübcke når frem til et antal på 19, hvor jeg her kun vil koncentrere mig om de for denne artikels ærinde mest essentielle. Disse er:

5. De materielle genstande fysikerne beskæftiger sig med, eksisterer kun i kraft af kausallove. (nr. 9 hos Lübcke)
6. Det gensidige afhængighedsforhold mellem massetæthed og hastighed er igen et typisk vilkår for beskrivelse. (nr. 11)
7. Ved en naturlov eller et vilkår for beskrivelse må vi forstå en kvantitativ relation mellem fysiske størrelser som bestemmer vore muligheder for at bruge de fysiske størrelser på veldefineret måde. (nr. 12)

Jeg har udeladt de postulater, som vedrører politiske forhold, da jeg begrænser mig til erkendelsesteorien¹⁷; jeg har udeladt de postulater, som blot er omformuleringer af de fra

¹⁶ *ibid.*, p. 112.

¹⁷ Det kan diskuteres, om ikke også Zinkernagels politiske filosofi er en teori om erkendelsen, idet de politiske størrelser ’personer’ og ’rettigheder’ perspektiveres i forhold til en meningsteori, der redegør for logisk nødvendige

”Omverdensproblemet” allerede fremsatte postulater (nr. 1-4 ovenfor); endelig har jeg udeladt de postulater, som Lübcke selv påpeger, har analytisk nødvendighed. Et eksempel herpå er: ”Vi kan kun tale om påstande som noget personer kan fremsætte”. Denne dom er uproblematisk, da vi med begrebet ’påstand’ definatorisk forstår noget, som fremsættes af personer, og diskussionen af, hvorvidt påstande nødvendigvis fremsættes af personer, er derfor trivial.

Tilbage står vi med en række påstande, som af Lübcke anklages for at have karakter af syntetiske domme og derfor ikke samme grad af nødvendighed som de analytiske domme. Men hvis her er tale om nødvendige betingelser for beskrivelse, og vi holder os til Humes udsagn om, at syntetiske domme er empiriske, kontingente og usikre, får vi en modstrid. Det kan ikke være sådan, at de nødvendige betingelser for beskrivelse alligevel ikke er nødvendige i f.eks. en anden mulig verden. Modstriden kan bero på flere faktorer: 1. Zinkernagel har ikke ret i sin påstand om betingelsernes nødvendige karakter. 2. Zinkernagel har ret, men skellet mellem analytiske og syntetiske sætninger er ikke modallogisk velbegrunderet. 3. Zinkernagel har ret i, at betingelserne er nødvendige, hvor vi med nødvendighed forstår empirisk nødvendighed, som det er blevet formuleret hos Kripke, således at betingelserne kun er nødvendige i vores aktuelle verden.

Den sidste faktor kan Zinkernagel ikke tilslutte sig, da han med sit begreb om ’Virkelighed’ netop udelukker kun at tale om virkeligheden, men hævder at tale om enhver mulig virkelighed. Dette vil jeg uddybe i afsnittet ”Empirisk nødvendighed” på side 19 nedenfor. Hvis derfor Zinkernagel har ret i sin påstand om, at de fremsatte sprogregler nødvendigvis må forudsættes enhver logisk-praktisk sprogbrug, må vi fokusere på skellet mellem analytiske og syntetiske domme og nødvendighedsbegrebet i forhold hertil.

Problemstillingen retter sig med andre ord mod en mistanke om, at vor oprindelige opdeling af domme i analytiske og syntetiske sætninger ikke er velbegrunderet. Vi kan få en fornemmelse af dette allerede nu ved at kaste et blik på sætning nummer 6 ovenfor og sammenligne den med Kants klassiske eksempler: ”Materielle ting har udstrækning” er en analytisk dom, mens ”Materielle ting har masse” er en syntetisk dom. At materielle ting har udstrækning, er det samme som at sige, at materielle ting er rumlige, dvs. eksisterer i rummet. Men relativitetsteorien har lært os, at masse er defineret ud fra hastighed, som dommen 6 ovenfor udtrykker. Hvis nu påstand 6 var syntetisk, ville det betyde, at forholdet mellem hastighed og masse var et kontingent, erfaringsbaseret forhold. Det ville endvidere betyde, at materielle genstandes bevægelse i rummet, som forstås på baggrund af den analytiske relation mellem materielle genstande og rumlig

forbindelser. Når jeg her siger, jeg vil holde mig til erkendelsesteorien, menes derfor den undersøgelse, som vedrører

udstrækning, ikke analytisk implicerer forhold omhandlende masserelationer. Sagt helt simpelt betyder det, at givet et initialsystem A, der bevæger sig i forhold til et andet B, vil en udstrakt genstand i system B, betragtet fra system A, ikke være lettere i B end i A. Dette er absurd allerede som tanke¹⁸, for det betyder jo, at givet noget har masse, så er denne masse bestemt ud fra et punkt med en bestemt tyngdeacceleration, hvor dette punkt er absolut i forhold til alt andet. Dette er lige så meningsløst som at hævde, at alt på en anden planet ligger til højre¹⁹. For hvad forstår vi ved et absolut punkt – et punkt, der ligger absolut stille? Det ville være et punkt uden afstand til andre punkter. Men forstår vi da ikke et punkt ved lige netop afstanden til andre punkter?!²⁰

Sammenligning med sprogregel nr. 4 burde føre til samme konklusion. At vi ikke må anvende tingsbetegnelser uafhængigt af stedsbetegnelser, er jo netop, hvad der er indeholdt i Kants analytiske dom: Materielle genstande har udstrækning. Altså må de være et sted i rummet. Så sprogreglen må være omfattet af samme nødvendighed som den analytiske dom. Alligevel er den ikke uinformativ. Den siger jo noget om ting: At de må være et sted. Og eftersom bordet, jeg sanser, ikke er inde i mit kranie, må det for fortsat at blive betragtet som en ting, være et sted uden for mit hoved.

Belysning af sproglernes grundlagsstatus

Inden jeg i det følgende vil redegøre for sproglernes karakter af nødvendighed ved bl.a. en nærmere undersøgelse af forholdet mellem analytiske og syntetiske domme, vil det være væsentligt at fokusere på deres status som grundlæggende eller fundamentale i henhold til erkendelsen. Der kan nævnes mange eksempler på nødvendige domme, f.eks. analytiske udsagn, men når vi ønsker at redegøre for erkendelsens fundament, er det ikke ligegyldigt, hvilke udsagns nødvendige gyldighed vi tager afsæt i. Vi når ikke langt, hvis grundlaget for vores erkendelse kun bestod af den divalente logiks tre grundprincipper samt eventuelt et par analytiske og matematiske sandheder. Vi kan ganske vist afgøre, at et kontradiktorisk udsagn ikke giver mening, dvs. vi forstår ikke en påstand, der er selvmodsigende inden for logisk, praktisk sprogbrug. Men hermed intet sagt om udsagn af typen: ”Rundetårn er højere end det høje C”. Dette udsagn kan ifølge formel logik ikke afgøres at

det genstandsområde, som *traditionelt set* indfanges af en undersøgelse af erkendelsens betingelser og muligheder.

¹⁸ Hvilket var pointen i Lorentz-transformationerne. For en fremstilling af disse, se Kleppner, D. & R.J. Kolenkow: ”An Introduction to Mechanics”, pp. 455-459.

¹⁹ Jf. David Favrhøldt: ”Erkendelsesteori. Problemer – Argumenter – Løsninger”, Odense Universitetsforlag 1994, p.39.

være meningsfuldt, da vi hverken analytisk eller empirisk kan fastslå dets sandhedsværdi. Udsagnet er hverken kontradiktorisk, tautologisk eller kontingent. Alligevel har vi svært ved at forstå, hvad udsagnet hævder, andet end at der muligvis er tale om en leg med ord. Inden for logisk, praktisk sprogbrug er sætningen ikke meningsfuld, da vi hverken kan udlede andre sande domme af udsagnet, dvs. den har ingen logiske implikationer, og vi kan ej heller handle i forhold til udsagnet, dvs. den har ingen praktiske implikationer. Princippet om *Ex Falso Quodlibet*, altså at alt kan udledes af en kontradiktion, hjælper os ikke her, da vi ikke engang er i stand til at erklære udsagnet for falsk. Det er hverken sandt eller falsk.

Vi behøver altså nogle supplerende love, eller regler om man vil, der kan afstikke rammerne for meningsfulde sætninger. Vi så i forrige afsnit et par eksempler på sådanne, nemlig dem som Zinkernagel har fremsat under betegnelsen 'sprogeregler', men vi har endnu ikke begrundet, hvorfor lige netop disse regler er de rette, og hvorledes de viser sig som grundlæggende eller fundamentale regler i forhold til vores erkendelse. Zinkernagel siger selv, at han ikke tør påstå, at der ikke findes andre regler, end de her nævnte²¹, men det fremgår klart af "Omverdensproblemet", at disse er centrale.

At disse sprogeregler har status som betingelser for beskrivelse, kan understøttes, hvis det kan vises, at de er nødvendige og fundamentale. At de er nødvendige, vil jeg forsøge at vise i afsnittet "Redegørelse for sprogreglernes nødvendighedsstatus". At de er fundamentale, vil sige, at vi ikke kan undvære dem i forhold til vores forståelse, og at de ikke kan reduceres til sætninger, som er endnu mere fundamentale. Disse to forhold vil jeg belyse i det følgende.

Betingelser for mening

At de ikke kan undværes, beror selvfølgelig på deres status som nødvendige. Men hvad forstår vi ved en nødvendig betingelse inden for erkendelsesteori? Zinkernagel bruger flere steder udtryk af typen: "Dette kan vi ikke forstå", "Dette giver ikke mening" eller "Dette er det rene vrøvl". En nødvendig betingelse er altså en forudsætning for, at vi overhovedet kan forstå, hvad der bliver sagt. Men inden vi i næste afsnit således ser nærmere på, om de fremsatte sprogeregler vitterlig er nødvendige, behøver vi derfor et begreb om, hvad 'mening' er for noget, altså hvornår vi kan sige at forstå en sætning.

²⁰ Argumentationen her er min egen, men er nært beslægtet med Zinkernagels diskussion af forståelsen af relativitetsteoriens aprioriske indhold samt hans opfattelse af geometri – se "Virkelighed", pp. 38-42. Zinkernagel nævner selv relationen mellem punkter og afstande på side 42.

²¹ I et brev til undertegnede, dateret 3. november 1999.

Dette er et umådelig vanskeligt område at bevæge sig ind på. At eksplicere en meningsteori har været et projekt for mange filosoffer gennem tiden, og det ville være naivt at tro, at vi her kan redegøre udtømmende for problemstillingen. Michael Dummett påstår, at det aldrig vil lykkes os at fremsætte en meningsteori²². David Favrholt påstår, at 'mening' er et irreducibelt begreb og derfor noget, vi næppe kan forstå på baggrund af noget andet²³. Jeg selv nævner andetsteds²⁴, at vi ikke behøver de nødvendige betingelser for at erklære en sætning for meningsfuld; det er nok, at vi kender de tilstrækkelige betingelser inden for logisk-praktisk sprogbrug. At en sætning kan erklæres for sand eller falsk, er en tilstrækkelig betingelse til at udlede logiske implikationer; at en sætning kan udløse en handling, er en tilstrækkelig betingelse til at udlede praktiske implikationer. Der findes ganske givet – hvad vi har lært af kritikken af den logiske positivisme – andre betingelser for meningsfuldhed, således at emneområder som f.eks. poesi, religion, humor, historie og musik kan erklæres for meningsfulde uden nødvendigvis at opfylde betingelser, der kan erklære et udsagn for sandt eller falsk, eller som kan udløse en handling.

Sætningen "Rundetårn er højere end det høje C" er således meningsfuld betragtet som et humoristisk udsagn. Men netop det humoristiske kan kun forstås på baggrund af, at det inden for logisk-praktisk sprogbrug er en absurd sætning. Vi ser med andre ord, at vi kun kan tildele sætningen mening, hvis vi *implicit* supplerer den med en række præmisser for forståelse. Det er det, vi *eksplicit* gør, når vi forklarer en vittighed til en, der ikke har forstået den. Så bevæger vi os inden for logisk-praktisk sprogbrug, hvor forståelse er betinget af de nødvendige relationer mellem forskellige størrelser, som vi ser nærmere på i næste afsnit. Forstår vi derimod det humoristiske i sætningen med det samme, behøver vi ikke en forklaring, som går ud over det humoristiske, og vi forstår på baggrund af betingelser, som ikke er logiske eller praktiske.

Bevæger vi os derimod inden for logisk-praktisk sprogbrug, hvad vi altid gør inden for de eksakte videnskaber, kan vi i lyset af den første sprogregel erfare, at 'handling' er et fundamentalbegreb i den menneskelige erkendelse. Ting er det, der ændrer vores handlingsmuligheder, og en handling er derfor et forhold, der vedrører ting, altså det, vi beskæftiger os med inden for fysik. At forstå en fysisk påstand er altså at forstå nogle forhold, der vedrører vores handlingsmuligheder. Med andre ord: Vi kan kun tale om fysisk erkendelse, hvis vi kan

²² Dummett, Michael: "What do I know, when I know a Language?" i M. Dummett: "The Seas of Language", Oxford 1993, pp. 94-105.

²³ D. Favrholt: "Filosofisk Codex", pp. 256-261.

²⁴ Munksgaard, Torben: "Absolut viden og absolut tvivl", oprindeligt publiceret 8/3-2000 på Filosofi.net, nu tilgængelig på www.torbenmunksgaard.dk

handle i forhold til de forhold, vi beskriver i den fysiske sprogbrug²⁵. At handle vil f.eks. sige at foretage eksperimenter. At vi i andre sammenhænge taler meningsfuldt om entiteter, der ikke ændrer vore handlingsmuligheder, berører ikke den erkendelse, som vi kan opnå inden for fysik. At vi kan modsige os selv i et digt, ugyldiggør jo ej heller den divalente logik inden for andre anvendelsesområder.

Fundamentale betingelser

Tilbage står vi med spørgsmålet om fundamentalkarakteren af de hos Zinkernagel fremsatte sprogregler. Zinkernagel bruger en del tid på gennem eksempler at illustrere, hvorledes sprogreglerne er forudsat vores erkendelse i mange forskellige situationer²⁶. Men måske de kan reduceres til endnu mere fundamentale begreber?

Er 'handling' og 'ting' fundamentale begreber? Ja, det må vi sige, de er. Begge begreber dækker over en klasse af forskellige, singulære størrelser. F.eks. består tingsklassen af borde, stole, huse og træer, mens handlingsklassen består af forskellige mekaniske bevægelser i rum og tid. Men mens vi i vor tænkning sagtens kan undvære f.eks. borde, kan vi ikke undvære tingsbegrebet. Ligeledes kan vi ikke undvære handlingsbegrebet. Den første sprogregel er udtryk for en nødvendig relation mellem begreber, vi ikke kan undvære i vores erkendelse. Det er det, Zinkernagel belyser i sine eksempler af sprogreglernes anvendelighed. Det er korrekt, at vi ikke altid tænker på ting, men uanset hvad vi tænker på, forudsætter dét, vi tænker på, at vi ved, hvad ting er for noget. Hvis vi forestiller os, at tingsbegrebet kunne reduceres til to af hinanden uafhængige fundamentalbegreber, x og y, ville vi kunne tænke på f.eks. en situation i rum og tid og udlede fysiske implikationer af denne uden nødvendigvis at kende til tingsbegrebet. Men det er absurd. Det betyder, at vi kan tale om højde, længde og bredde, uden at vi ved, hvad det vil sige, at noget er højt eller langt eller bredt, altså uden at vide, hvad det vil sige, at vi i op til tre dimensioner kan bevæge noget i forhold til noget andet. Det er det, vi mener med ting – husk, at ting ikke begrænser sig til, hvad vi kan sanse²⁷. Dette ville betyde, at vi kan sige, at ting består af atomer,

²⁵ For en grundigere gennemgang af handlingsmæssig erkendelse, se David Favrholtts fremstilling af H-erkendelse i "Filosofisk Codex", pp. 321-329.

²⁶ "Omverdensproblemet", pp. 134-145.

²⁷ *ibid.*, p. 126.

mens atomer ikke selv er ting. Men i det øjeblik et atom ændrer vores handlingsmuligheder, kalder vi det en ting²⁸.

Et fundamentalbegreb udmærker sig altså ved, at det har implikationer for den resterende tænkning. Hvis jeg eliminerer tingsbegrebet fra min tænkning, er det meget svært, for ikke at sige umuligt, at tale om, hvad rum er for noget. Hvis jeg derimod eliminerer begrebet 'stol' fra min tænkning, kan jeg fortsat uden vanskeligheder tale om rum og tid.

I det følgende skal vi se nærmere på denne sammenhæng i tænkningens syntaks, altså det forhold, at noget er nødvendigt i forståelsen af noget andet. Vi husker fortsat på, at forståelse inden for logisk-praktisk sprogbrug er betinget af, at vi kan erklære en påstand for sand eller falsk, eller at vi kan handle i forhold til den²⁹.

Redegørelse for sprogglernes nødvendighedsstatus

Som vi tidligere så, har Jan Riis Flor gjort opmærksom på, hvorledes man traditionelt set har betragtet analytiske sætninger som nødvendige, men tomme, hvorimod de sætninger, der omhandler virkeligheden, blev betragtet som værende kontingente. Og der blev fokuseret på det problematiske heri. Zinkernagel behandler selv dette forhold eksplicit i "Omverdensproblemet". Han påpeger, at en distinktion mellem analytiske og syntetiske domme udelukker os fra at opnå generel viden om virkeligheden, fordi alle empiriske domme meningsfuldt kan benægtes og derfor ikke garanterer, at f.eks. fysikkens love gælder i morgen.³⁰ Endvidere omtaler han den parallelle distinktion mellem objektsprog og metasprog som vildledende, idet den ligeledes skelner mellem viden om virkelighed og viden om sprog³¹. Hvis vi vil give et nødvendigt fundament for den erkendelse, som eksempelvis fysikken efterstræber, kan skellet mellem nødvendige, men uinformative sætninger og kontingente, men informative sætninger ikke opretholdes. Så motivet er ligefor. Spørgsmålet er nu, om distinktionen kan ophæves med rette, dvs. om det overhovedet ligger i erkendelsens sammenhæng, at skellet er forfejlet.

²⁸ F.eks. når vi gennem måleudstyr måler den mikroskopiske virkelighed, og således lader den afgøre faktorer i den makroskopiske virkelighed. Det er på et sådant forhold, at tankeeksperimentet om Schrödingers kat lader sig basere. For en uddybning heraf, se f.eks. D. Favrholt: "Fysik, bevidsthed, liv. Studier i Niels Bohrs filosofi", pp. 181-185.

²⁹ Det er her umådelig vigtigt at understrege, at det ikke er en *nødvendig* betingelse for mening, at vi kan erklære en påstand inden for f.eks. matematik for sand eller falsk. Fermats sidste sætning ($x^n + y^n = z^n$ er ikke sand for $n > 2$, $n \in \mathbf{N}$) var også meningsfuld, før den i 1994 blev bevist. Intuitionistisk logik baserer sig netop på sådanne forhold. Det afgørende i forbindelse med betingelser for beskrivelse er at kende nogle tilstrækkelige forudsætninger for mening, så vi på baggrund heraf kan indse, hvilke andre påstande en meningsfuld påstand implicerer.

³⁰ "Omverdensproblemet", p. 93.

³¹ *ibid.*, p. 97, note 2.

Distinktionen mellem analytiske og syntetiske domme

Quine diskuterer i "Two dogmas of empiricism" forholdet mellem analytiske og syntetiske domme og viser, at skellet mellem disse to sætningstyper ikke er veldefineret. På baggrund heraf konkluderer han, at den kontingens og usikkerhed, som karakteriserer de syntetiske domme, ligeledes berører de analytiske domme. Hilary Putnam illustrerer dette med følgende eksempel³². I klassisk mekanik lyder definitionen på kraft $F = m \cdot a$, dvs. kraften på et legeme er lig med legemets masse multipliceret med legemets acceleration. Denne er en analytisk sandhed, idet entiteten 'kraft' defineres som værende dette forhold. Men den samlede kraftvektor på et legeme defineres som summen af de individuelle kraftvektorer på legemet, altså som den analytiske dom: $F = F_1 + F_2 + \dots + F_n$. Sammenholder vi nu dette med vores definition fra før, får vi: $F_1 + F_2 + \dots + F_n = m \cdot a$. Spørgsmålet er nu, om denne sætning er analytisk. Kant ville kalde det en syntetisk a priori sætning, men vi kunne forestille os en situation, hvor vi empirisk målte de individuelle kræfter på et legeme samt legemets masse og acceleration, og hvis vi kom frem til, at ligningen ikke var opfyldt, måtte vi postulere et bestemt antal individuelle kræfter for at opfylde ligningen. I denne situation har vi korrigeret et analytisk forhold på baggrund af empiriske observationer, og det er umiddelbart i modstrid med påstanden om de analytiske dommes aprioriske nødvendighed. Quine kunne derfor slutte, at de analytiske domme, herunder den formelle logiks grundsætninger, ikke er endegyldige i den forstand, at de med tiden kan vise sig at måtte korrigeres i forhold til nye empiriske fakta.

Hvis det er tilfældet, er det tvivlsomt, hvor overbevisende Zinkernagels mange analogier med den formelle logik forekommer. For hvis kontradiktionsprincippet ikke er nødvendig sandt, er der ingen berettigelse i at sidestille sprogreglernes nødvendige sandhed hermed. Tværtimod vil det blot illustrere sprogreglernes kontingens og stille spørgsmålstejn ved, hvorvidt de går *forud* for al erkendelse og ikke blot er *resultatet* af empirisk erkendelse. Det må derfor være vores opgave at påvise såvel den formelle logiks grundprincipper som sprogreglernes nødvendige gyldighed, hvis Zinkernagels absolutisme skal vises resistent over for Quines argumentation. Men idet Zinkernagel ikke fastholder skellet mellem analytiske og syntetiske sætninger, netop fordi de analytiske sætninger ifølge teorien ikke udsiger noget om virkeligheden, og fordi de syntetiske kun gør det med relativ sikkerhed, må vi forsøge at vise, at Quine ikke kan slutte fra de syntetiske dommes modallogiske kontingens til de analytiskes do., men at det tværtimod kan gælde den anden

³² Putnam, Hilary: "Meaning holism" i "The philosophy of W.V. Quine" i Hahn, Lewis Edwin & Schilpp, Paul Arthur (ed.): "The philosophy of W.V. Quine"; The Library of Living Philosophers 1986.

vej rundt. Altså at vi kan slutte fra de analytiske dommes nødvendige karakter, til at visse³³ syntetiske sætninger må være kendetegnet ved en lige så tvingende nødvendighed i forhold til vores erkendelse. Vi skal med andre ord fastholde Quines påvisning af, at der ikke eksisterer noget klart skel mellem de analytiske og de syntetiske domme, men i modsætning til Quine vil vi søge at vise, at dette ikke eliminerer hverken den formelle logiks eller sproglernes nødvendige gyldighed.

Lübcke anklagede sætningerne 5-7 ovenfor for at være syntetiske domme. Lad os med ovenstående gennemgang af Quine i baghovedet betragte dom nummer 6 igen:

6. Det gensidige afhængighedsforhold mellem massetæthed og hastighed er igen et typisk vilkår for beskrivelse.

Forholdet massetæthed og hastighed er altså et vilkår for beskrivelse, og da disse ifølge Zinkernagel er uomgængelige og nødvendige, er dette forhold et nødvendigt forhold. Spørgsmålet er nu, om denne dom, som ganske vist kan efterprøves empirisk og derfor ifølge det traditionelle skel er en syntetisk dom, alligevel kan vises at omhandle definatoriske og derfor analytiske forhold. Lad os derfor tænke over, hvad dommen egentlig påstår. Vi har at gøre med to størrelser, 'massetæthed' på den ene side og 'hastighed' på den anden side. Zinkernagel påpeger, at denne relation mellem massetæthed og hastighed kun gælder for absolut stive legemer, men at når vi så taler om sådanne, ikke kan forstå den specielle relativitetsteori, hvis ikke netop vi forudsætter dette forhold. Det ses således tydeligt, at vi her ikke taler om en erfaringsafhængig dom – Einstein erfarede ikke empirisk, at et legemes masse voksede ligefrem proportionalt med dets hastighed. Lorentz-transformationerne blev ej heller udarbejdet i et laboratorium. Faktisk er det jo slet ikke muligt at måle et legemes nøjagtige hastighed og nøjagtige massetæthed til et og samme tidspunkt (med nøjagtighed menes her en måling relativ til virkningskvantet), idet massetætheden forudsætter en måling af legemets rumlige afgrænsninger og derfor dets position, hvor denne måling jo udelukker en måling af impulsen og dermed hastigheden³⁴.

Med andre ord synes sprogregel nr. 6 ikke at kunne tildeles den samme usikkerhed og kontingens, som normalt omfatter erfaringsdomme. Men på den anden side synes dommen stadig ikke at være analytisk i traditionel forstand, da sådanne hos Kant (på baggrund af Hume) var domme, hvor prædikatsbegrebet allerede var indeholdt i subjektet. Men det ligger jo ikke i begrebet

³³ Nemlig disse, der har karakter af betingelser for beskrivelse.

³⁴ Ifølge Heisenbergs ubestemthedsrelationer. For en fremstilling af disse, se f.eks. D. Favrholt: "Fysik, bevidsthed, liv. Studier i Niels Bohrs filosofi", pp. 47-51.

'masse', at det har en hastighed – hvad vi har påstået, er blot, at vi ikke kan forstå begrebet 'masse', hvis ikke vi forstår begrebet 'hastighed' og vice versa. Vi kan godt tale om masser, der ligger stille i forhold til et målesystem, eller om hastigheder af masseløse partikler, f.eks. fotoner, men så snart vi skal sige noget om, hvad der sker, når et legeme med $m > 0$ accelererer, kan vi ikke med samme ret påstå noget andet end udtrykt i de naturlove, som er indeholdt i moderne fysik. Så det ligger altså i begrebet 'masse', at givet en bestemt hastighed så har det bevægende legeme en bestemt masse. Dette kan måske erfares relativt præcist, men selv om det således kan verificeres empirisk, kan det ikke meningsfuldt benægtes ifølge Zinkernagel. Leibniz betegner en analytisk dom som en fornuftsdom, der er sand i alle mulige verdener. Jeg skal nedenfor i forbindelse med Kripke diskutere denne form for analytisk nødvendighed, men blot her slå fast, at hvis Kants krav til en nødvendig dom er dens analyticitet, og Quines argumentation viser, at domme, der er analytiske, alligevel er kontingente, så får vi en modstrid. Men omvendt virker det urimeligt, at alt er kontingent, som Quine ender med at konkludere. Hvis man ikke vil acceptere Quines konklusion, må det derfor være nærliggende atter at kaste et blik på Kants påstand om, at nødvendighed og analyticitet hænger sammen. Herom har Sybil Wolfram fremført nogle interessante overvejelser.

Analyticitet og nødvendighed

Wolfram³⁵ tager udgangspunkt i Strawsons distinktion mellem sætninger ('sentences') og udsagn ('statements'), altså mellem det, at noget fremsættes i en dom, og det, som dommen udsiger noget om. Førstnævnte vedrører udelukkende sproglige forhold, mens sidstnævnte vedrører den virkelighed, som sproget handler om. Med denne distinktion bliver det muligt for Wolfram at analysere Quines argumenter nærmere. Quine hævder, at kriteriet for, at en dom er nødvendig sand, er analyticiteten. Således er dommen "Ni er større end syv" nødvendigt sand, fordi det ligger i begrebet 'ni', at det er et tal, som er større end syv. Men dommen "Planeterne antal er større end syv" er derimod ikke nødvendigt sand, hvis analyticitet forudsættes nødvendighed. Det ligger jo ikke i begrebet 'planeternes antal', at det er lig med ni og dermed større end syv. Hvis vi anskuer denne sætning i forhold til mængden af mulige verdener, synes det da også rimeligt, at vi kan tænke os en verden, hvor planeternes antal er f.eks. seks. Men hos Strawson hedder det, at to forskellige sætninger, der begge udtrykker de samme udsagn, enten begge er nødvendige, eller begge er kontingente. Strawson får nu et problem med at forklare ovenstående to domme – de udtrykker tydeligvis begge det samme udsagn, nemlig at ni er større end syv, men sætningerne er forskellige,

og den første er nødvendig, mens den sidste er kontingent. Så Wolfram indfører nu følgende definition for at bibeholde Quines forudsætning om forholdet mellem analyticitet og nødvendighed, samtidig med at det er muligt at skelne mellem sætninger og udsagn:

(W) Et udsagn er nødvendigt sandt, hvis og kun hvis det kan udtrykkes i en analytisk sætning.

Med (W) er det nu muligt at se, hvorfor forskellige sætninger, der udtrykker det samme, kan have forskellig modallogisk status. Analyticitet er noget, der vedrører sætninger, mens nødvendighed er noget, der vedrører udsagn. Udsagnet, der hævder, at ni er større end syv, er nødvendigt sandt, fordi det kan udtrykkes i den analytiske dom "Ni er større end syv". Det kan også udtrykkes i syntetiske domme, men det er irrelevant for dets nødvendighed. Pointen er, at kontingente udsagn *aldrig* kan udtrykkes i analytiske sætninger. Dette er vigtigt at fastholde i forbindelse med Zinkernagels betingelser for beskrivelse. Lad os nu kigge på påstand nummer 5 ovenfor:

5. De materielle genstande fysikerne beskæftiger sig med, eksisterer kun i kraft af kausallove. (9)

Lübcke mener, at denne dom er en syntetisk dom. Men lad os i stedet betragte den som et udsagn om forhold i virkeligheden. Hvis vi kan vise, at dette udsagn kan reduceres til en analytisk dom, har vi vist, at udsagnet er nødvendigt uafhængigt af, at det også kan udtrykkes i syntetiske sætninger. For ganske vist er der syntetiske domme i fysikken, som udtaler sig om naturlove (tænk blot på, hvor mange eksperimenter der ligger til grund for Newtons love³⁶), men spørgsmålet er, om disse forhold, som naturlovene udtaler sig om, ikke kan indfanges i analytiske domme. Hvad siger udsagn 5 ovenfor? Den fortæller os noget om den virkelighed, fysikerne beskæftiger sig med. At de materielle genstande, hvorpå fysikere foretager målinger, ikke kan eksistere foruden at indgå i kausale relationer med andre fysiske genstande. Kan vi forestille os en fysik, der opererede med materielle genstande, der ikke indgik i kausale relationer? Det ville betyde, at vi kunne forestille os en fysik, hvor en genstand kunne påbegynde en bevægelse uden årsag, altså en fysik hvor Newtons love ikke var overholdt. Men det ville endvidere medføre, at loven om energiens konstans ikke var

³⁵ Millican, Peter: "Statements and modality: Strawson, Quine and Wolfram" i *International Journal of Moral and Social Studies* 8 (3), 1993, pp. 315-326.

³⁶ Hvoraf ganske vist kun nogle få blev foretaget af Newton selv.

overholdt. Men loven om energiens konstans er ikke nogen syntetisk dom – den er en analytisk dom. Energibevarelsessætningen er formuleret i overensstemmelse med vore begreber om impuls og energi.

Med andre ord kan ovenstående udsagn reduceres til analytiske forhold, hvilket betyder, at vil vi hævde, den er kontingent, må vi acceptere, at alle vore fysiske begreber mister deres betydning og må redefineres – altså at begreber om rum, tid, hastighed og masse mister deres nuværende mening. Man vil herimod kunne indvende, at den, der tvivler om alt, ikke får noget problem i denne forbindelse. Jeg argumenterer andetsteds³⁷ for, at en global skepticisme ikke kan tilbagevises, men at en global skepticisme ikke er uforenelig med en absolutisme, der minder om Zinkernagels erkendelsesteori. At tvivle om alt *er* et muligt synspunkt, men det er ganske ufarligt for ethvert andet synspunkt, da der netop er tale om tvivl, der ikke siger noget som helst sikkert, heller ikke om sig selv. Kun hvis vi havde at gøre med en viden, var synspunktet graverende. Her skal imidlertid blot slås fast, at fysikken er umuliggjort, hvis vi benægter, at de materielle genstande, som fysikere beskæftiger sig med, ikke nødvendigvis eksisterer i kraft af kausallove. Wolfram har sikkert ikke læst Zinkernagel, men det hun hævder, svarer til Zinkernagels lære om interdependensen mellem begreber, der handler om virkeligheden.

Beslægtede teorier om nødvendig erkendelse

Den type af nødvendighed, som sprogreglerne er omfattet af, vil jeg benævne *fundamental nødvendighed* i modsætning til de andre typer, jeg vil gøre nogle bemærkninger om i det følgende. Dette udtryk stammer selvfølgelig fra den kendsgerning, at den fundamentale nødvendighed berører grundlaget for vores erkendelse, mens andre typer af nødvendighed enten afstikker rammerne for vores aktuelle verden (empirisk nødvendighed) og derfor ikke gælder enhver mulig erkendelse, eller at den netop gælder enhver mulig erkendelse (deduktiv nødvendighed), men stort set er uinformativ i forhold til omstændigheder i erfaringen. Med andre ord er kun den fundamentale type nødvendighed bred nok til at favne generelle typer af nødvendighed og således holde de mulige verdners spektrum åbent, mens den samtidig vitterlig er informativ.

³⁷ Munksgaard, Torben: ”Absolut viden og absolut tvivl”, oprindeligt publiceret 8/3-2000 på Filosofi.net, nu tilgængelig på www.torbenmunksgaard.dk

Empirisk nødvendighed

Lad os derfor se nærmere på, hvilken rolle erfaringen spiller i forhold til analytiske domme.

Ovenfor blev det vist, at empiriske undersøgelser kunne influere på forhold, der syntes aprioriske, uden at de hermed mistede deres status som nødvendige. I det følgende vil jeg belyse, hvorledes der er forskel på domme, som er nødvendige i vores verden, og domme, som er nødvendige i alle mulige verdener. Udgangspunktet tages i Kripkes 'Naming and Necessity'.

Kripke fokuserer bl.a. på følgende to domme³⁸:

1. Vand er H₂O.
2. Vand er en flydende væske i oceaner og vandløb.

Den anden dom kunne tilføjes yderligere beskrivelser af vand. Det afgørende er, at vi har at gøre med en beskrivelse, som udtrykker forhold, der alene er indeholdt i begrebet 'vand', inden vi har gjort os erfaringer om vand overhovedet. Sidstnævnte dom er således en dom, som gælder i alle mulige verdener, men samtidig en dom af den slags, hvor alle prædikater allerede er indeholdt i subjektet. Disse domme er nødvendige a priori-domme.

Den førstnævnte dom er af en anden type. Det er i forbindelse med sådanne forhold, Kripke taler om empirisk nødvendighed. At vandmolekyler består af to brintatomer og et iltatom, er en kendsgerning, som er givet med en række observationer i vores aktuelle verden. Det er ikke nogen umulig tanke, at vi i vores undersøgelse af vand i fortiden eller i en anden mulig verden ville erfare, at den flydende væske i oceaner og vandløb, som vi betegner 'vand', består af XYZ. At vand er H₂O er således først nødvendig, når vi har tilegnet begreberne et sekundært betydningsindhold, som er givet med erfaringen. Vi fastlåser begreberne på baggrund af forhold i vores aktuelle verden og lader disse være bestemmende for referenter i andre mulige verdener. Det er således, at store dele af videnskaben arbejder, og således videnskaben ofte forstår begrebet 'nødvendighed'. Disse domme er nødvendige a posteriori-domme ifølge Kripke.

Vi kunne udtrykke forholdet ved følgende funktion³⁹:

$$F : W^* \times W \rightarrow R$$

³⁸ "Naming and Necessity", pp. 128-155.

³⁹ Jf. D.Chalmers: "The Conscious Mind", Oxford 1996, p. 61.

W^* er mængden af mulige udpegende verdener, dvs. de mulige verdener, der har et udpegende centrum, som empirisk kan afgøre f.eks., at vand er H_2O . W er mængden af alle mulige verdener, hvor den leksikale definition er givet og således den eneste mængde, funktionen for bestemmelsen af den aprioriske nødvendighed havde behøvet. Dimensionen af aposterioriske referenter er imidlertid entydigt bestemt af et centrum, hvorfra der udpeges i kombination med en leksikal definition af begrebet. Det er mængden W^* , der gør den store forskel. Og det er på baggrund heraf, vi skal forstå, at Kripkes begreb om empirisk nødvendighed er bestemt af mere end på den ene side aposterioriske forhold (vand er H_2O) og på den anden side analytiske eller definatoriske forhold (bestemt ved W).

For hvilke forudsætninger har W^* ud over en række forhold, der lader sig erfare aposteriorisk? Her kommer Zinkernagel os til undsætning med et dækkende svar⁴⁰. For overhovedet at være i stand til at foretage en udpegning eller at tale om et centrum, der kan udpege, må denne handling eller denne stedsbetegnelse vedrøre en erkendelse af de i omverdenen foreliggende forhold. At udpege er at handle, og hvad Zinkernagels første sprogregel siger os er, at handlingsmuligheder er nødvendigt relateret til tingsbegrebet. Hvis jeg taler om at udpege en ting, f.eks. vandmolekylet, må jeg forudsætte, at ting kan udpeges. Men denne nødvendige relation er en forudsætning for empirisk nødvendighed og kan derfor ikke selv tilhøre denne kategori. Den er af en anden slags. Vi kan, når vi taler om denne type, som jeg i starten af dette afsnit kaldte fundamental, slet ikke skelne – som Kripke gør – mellem noget givet i tænkningen alene og noget givet med erfaringen alene. De fundamentale forhold hos Zinkernagel består i noget forud for såvel tænkning som erfaring eksisterende.

Når Zinkernagel i "Virkelighed" omtaler naturlovene som betingelser for beskrivelse, har vi ej heller at gøre med den samme forståelse af disse som hos Kripke. Zinkernagel taler tydeligvis om de i naturlovene indeholdte *fundamentale* begreber, altså dem, som vi ikke kan undvære, når vi udøver f.eks. fysik som videnskab. Hvis der ikke fandtes H_2O i verden, ville såvel kemi som fysik stadig kunne eksistere. Men hvis der ikke fandtes tid, rum eller fysisk materie overhovedet, ville der ej heller eksistere f.eks. fysisk kraft, som jo netop har som meningsgivende eksistensbetingelse, at den er en retningsbestemt størrelse mellem rumlige entiteter med en bestemt masse ≥ 0 . Men trods nødvendigheden kan vi ikke sige, at sætninger, som indeholder kraftbegrebet, ikke handler om virkeligheden, da de jo kan bekræftes empirisk. Altså kan vi ikke som f.eks. de

⁴⁰ Zinkernagel har, så vidt jeg er informeret om, ikke selv beskæftiget sig med Kripkes begreb om empirisk nødvendighed. Sammenligningen her er min egen, men jeg mener, jeg adækvat begrundet, hvorledes min analyse er kongenial med Zinkernagels tankegang i især "Omverdensproblemet".

logiske positivister sige, at alle nødvendige domme handler om virkeligheden, og vi kan ikke som Kripke sige, at de kun er nødvendige i den aktuelle virkelighed. De er jo forudsætninger for, at vi overhovedet kan opstille Kripkes teori: Kraftbegrebet hænger med fundamental nødvendighed sammen med begreber om tid og rum, som igen er fundamental relateret til sted og derfor ting og handlinger, herunder udpegning af referenter. Argumentationen herfor er analog til argumentationen ovenfor for den fundamentale nødvendighed i Zinkernagels sprogregler.

Jeg har allerede været inde på en diskussion af skellet mellem analytiske og syntetiske sætninger, men vil i forbindelse med Kripke gøre nogle yderligere bemærkninger om, hvorledes skellet er forfejlet. Mine bemærkninger er baseret på Favrhodts argumentation⁴¹. Kripke godtager, at et analytisk forhold kan kendes apriorisk, men som Favrhodt gør opmærksom på, kan sætningen ”Alle ungarle er ugifte” ikke tildeles en sandhedsværdi, hvis jeg ikke på den ene eller anden måde erfarer, hvad en ungarl er. Jeg kan læse det, få det at vide eller få det illustreret på anden vis, men i alle tilfælde er metoden omfattet af samme usikkerhed, som man traditionelt set tillægger aposteriorisk viden. Favrhodt skriver endvidere: ”*Enhver bevisførelse inden for matematik og logik foregår i tid. Da alle domme, der omhandler noget, der foregår i tid, ifølge teorien om analytiske og syntetiske sætninger er syntetiske, så er bevisførelsen for, at noget er en analytisk dom eller en tautologi, ifølge teorien selv behæftet med en principiel usikkerhed.*”⁴² Man kan tillige sige, at tilegnelsen af analytiske forhold er ostensivt baseret, da man må henvises til et sted eller en måde, hvor eller hvorpå disse forhold kan erfares. Zinkernagels første sprogregel omfatter sådanne ostensive erkendelser, da den beskriver det aktive forhold mellem den erkendende (den handlende) og erkendelsens genstand (tingen).

Løsningen er, som vi allerede har antydnet, at ophæve skellet, når vi har at gøre med fundamentale erkendelsessituationer inden for filosofi og fundamental videnskab og etablere erkendelsen på baggrund af begrebsinterpendensen og dermed det forhold, at vi ikke kan skelne mellem fundamental viden om sprog og fundamental viden om virkelighed. Vi kan herved forstå Kripke, men netop kun fordi der findes forudsætninger, som omhandler virkeligheden, og som samtidig betinger alle mulige verdener. F.eks. muligheden for at udpege ting.

Deduktiv nødvendighed

Den danske filosof Kai Sørlander har i sit værk ”Det uomgængelige” fremsat en argumentation, som tager form som en logisk deduktion, og som tager afsæt i en tankegang, der minder om

⁴¹ ”Filosofisk Codex”, pp.157-165.

Zinkernagels, hvad angår forholdet mellem sprog og virkelighed. Jeg vil imidlertid pege på en række divergenser de to teorier imellem.

Sørlanders sigte er at afdække de uomgængelige træk ved vores erkendelse og således afstikke rammerne for en erkendelsesteoretisk absolutisme. Han tager udgangspunkt i et forhold, der kvalificerer sig som filosofiens grundlag ved at være absolut nødvendigt, og på baggrund heraf udledes logiske, matematiske og sidenhen videnskabelige og etiske forhold deduktivt⁴³. Det grundlæggende forhold, på baggrund af hvilket Sørlanders system etableres, er ”den indbyrdes afhængighed mellem betydningen af betegnelser og konsistensrelationer mellem påstande”⁴⁴.

Han er enig med Zinkernagel i forbindelse med forholdet mellem sprog og virkelighed: ”I denne deduktion kan der ikke skelnes mellem de uomgængelige træk ved et muligt sprog og de uomgængelige træk ved verden.”⁴⁵ Men på trods af denne identitet mellem grundlaget for sprog og grundlaget for virkelighed skelner Sørlander alligevel mellem sproglige, analytiske forhold, som betegnes som nødvendige, og empiriske, syntetiske forhold som betegnes som kontingente. Altså den distinktion, som vi allerede har diskuteret, og som første gang ekspliceres af Hume. Han forudsætter altså på den ene side, at modallogiske forhold i sproget er bestemmende for verden og derfor enhver mulig verden, mens på den anden side nødvendige forhold ikke må være betinget af erfaringen af verden. Jeg vil i det følgende forsøge at vise, at Sørlander alligevel forudsætter forhold, som er nødvendige, og som handler om virkeligheden, og at hans distinktion mellem analytiske og syntetiske sætninger derfor mister sin begrundelse. Det er forhold, som Sørlander mener at udlede, og kan jeg vise, at de allerede er forudsat i hans præmisser, har jeg vist, at han fremsætter en cirkelslutning. Løsningen vil da være, at gøre som Zinkernagel og forudsætte en række relationer mellem fundamentalbegreber, som alene er meningsfulde i kraft af, at de ikke meningsfuldt kan benægtes, og på baggrund heraf forstå såvel empirisk som deduktiv nødvendighed.

Sørlander mener at kunne give objektiv viden en universalbegrundelse ved at tage udgangspunkt i et helt uomgængeligt træk ved erkendelsen, nemlig den, at der er sammenhæng mellem påstandes sandhedsværdier og betydningen af de begreber, der indgår i påstandene. F.eks. er påstanden ”Sokrates talte oldgræsk” sand, hvis betydningen af begreberne har samme sammenhæng i virkeligheden, altså hvis det gælder, at Sokrates talte oldgræsk. Sørlander benægter,

⁴² *ibid.*, p. 160.

⁴³ I sin bog ”Under evighedens synsvinkel”, Munksgaard 1997, fortsætter Kai Sørlander sin deduktion og udleder begrebsrelationer og beskrivelsesbetingelser vedrørende politik, religion og kunst.

⁴⁴ Sørlander, Kai: ”Det Uomgængelige”, Munksgaard Rosinante 1994, p. 30.

⁴⁵ *ibid.*, pp. 34-35.

at denne sammenhæng baserer sig på empiriske eksempler, og han giver da heller ikke, som jeg, et eksempel på, hvad der menes. Han påstår at kunne erklære dommen for sand alene under henvisning til en analyse af påstandens begreber og understreger hermed, at påstanden selv er omfattet af, hvad den udsiger: Sandhedsværdien afhænger af begrebernes betydning.

Zinkernagels tese angående begrundelse af objektiv viden hæfter sig ved situationers uoverskuelighed og praksis i erkendelsen. Han hævder, at objektiv viden er meningsfuld derved, at den ikke meningsfuldt kan benægtes. Påstande fremsættes af personer i konkrete situation, og fordi konkrete situationer er uoverskuelige, kan vi slet ikke sammenfatte samtlige forhold i erkendelsen⁴⁶. Men vi kender alligevel de nødvendige træk, fordi vi umuligt kan forstå, hvad vi selv siger og tænker, hvis vi benægter f.eks., at logikken gælder, eller at fysiske objekter eksisterer i tid og rum. Igen må det understreges, at vi her taler om logisk-praktisk erkendelse, men at enhver anden form for erkendelse, f.eks. kunstnerisk eller religiøs erkendelse, giver mening på egne præmisser, men ikke uden at logiske-praktiske betingelser er (implicit) bekendte. Spørgsmålet er nu, om Sørlanders universalbetingelse indfanger andre typer af erkendelse, og om den ikke forudsætter visse træk ved den konkrete erkendelsessituation, hvori den fremsættes.

Det er klart, at konsistensrelationer mellem påstande og betydningen af begreber har en sammenhæng, men hvis jeg skal påvise en sådan sammenhæng, må jeg have et kriterium for, at den eksisterer. Hvis f.eks. jeg taler om, at påstanden X er sand, fordi de indeholdte begreber betyder noget bestemt, må jeg være i stand til at afgøre, hvordan et begreb kan betyde noget. Hvis jeg hævder, at de betyder noget derved, at de indgår i konsistensrelationer, har jeg ganske vist karakteriseret betydning og rationalitet, men jeg har ikke forklaret, hvorledes en kombination af tegn med ét får betydning og sammenhæng. At der eksisterer konsistensrelationer forudsætter et medium, så at sige, for forståelsen af sådanne; med andre ord kræver enhver betydningsdannelse og enhver deduktion en person i en konkret situation, der kan erkende et rationelt forhold. Zinkernagel redegør for denne forudsætning, ligesom vi ovenfor så, at Favrholdt understreger, at selv analytiske forhold skal tilegnes gennem en eller anden form for erfaring. Sørlanders grundtese kan ikke forklare, hvorledes forholdet mellem sandhedsværdi og betydning overhovedet kvalificerer sig som meningsfuld erkendelse uden et erkendende subjekt i en konkret situation. Det er korrekt, at selv om et ord eller tegn betyder noget i omverdenen givet, kan jeg ikke udpege dette, hvis ikke jeg forinden kender betydningen via konsistensrelationer. Men disse konsistensrelationer beror på andre ords betydninger – det er således, et sprogligt system hænger sammen, og således, vi lærer det gennem

⁴⁶ "Virkelighed", p. 5 + pp. 9-14.

den grundlæggende syntaks og semantik. Men hvis jeg ikke gennem såvel hele den psykologiske som logiske lærings- og forståelsesproces forudsætter, at der eksisterer en omverden, hvori ordene har deres betydninger, og at der eksisterer en tænkning, hvori konsistensrelationerne finder deres forståelse, kan jeg slet ikke meningsfuldt fremsætte Sørlanders grundtese.

Endvidere kan jeg ikke forklare, hvorledes jeg kan tillægge begreber mening ved at trodse eller ignorere de indbyrdes konsistensrelationer. Hvis der er en nødvendig sammenhæng mellem konsistensrelationer og betydning, hvorledes kan da en meningsløs linje i et digt opnå betydning? Zinkernagel kan redegøre for meningsløshed under henvisning til det erkendende subjekts evne til i den konkrete situation dels at kende meningsløsheden på fraværet af mening (hvilket da vil være betydningen) og dels at tildele det meningsløse mening i form af den situation, det indgår i, og derfor i form af andre forhold, som ikke er meningsløse. Men fordi Sørlander ikke tager hensyn til erkendelsessituationen og holder sig til en streng deduktiv devise, kan han ikke henviser til andet end meningsløsheden, og han udelukker hermed, at vi i bestemte situationer altid kan forholde os til noget netop på grund af situationen og netop ikke på grund af den rene tænkning.

Ligesom i diskussionen af Kripke ser vi altså, at de fundamentale erkendelsesbetingelser forudsættes ved bestemmelsen af nødvendige forhold i erkendelsen. Hos Kripke fandt vi, at vi ikke kan identificere empirisk nødvendighed med fundamental nødvendighed, da sidstnævnte er en betingelse for førstnævnte. I forbindelse med Sørlander har vi set, at vi ikke kan reducere fundamental nødvendighed til deduktiv nødvendighed, da sidstnævnte ikke kan rumme og forklare hele erkendelsessituationen, og selv om vi taler om streng nødvendighed, taler vi ikke om en form for nødvendighed, som kan siges udtømmende at udgøre betingelserne for meningsfuld erkendelse.

Afslutning

Med udgangspunkt i en undersøgelse af distinktionen mellem analytiske og syntetiske domme har vi set, hvorledes vi ikke kan begrænse nødvendig viden til forhold, der er kendt apriorisk alene, da vi hermed isolerer teoretisk viden fra praktisk erfaring og således fjerner såvel videnskaberne som filosofiens grundlag. Vi har set, hvorledes forståelse af en sætnings mening og nødvendigheden af de i sætningen indeholdte begrebers implicite definitioner hænger sammen, og at den konkrete erkendelsessituation er bestemmende for de abstrakte og logiske konklusioner, der kan drages.

Zinkernagels sprogregler er nødvendige, da f.eks. fysikken ikke kan opnå meningsfuld erkendelse, hvis ikke sprogreglerne overholdes, og samtidigt er sprogreglerne udtryk for forhold,

som kan erfares, og som derfor handler om virkeligheden. Selv om Zinkernagel kan kritiseres for kun at have skitseret grundlaget for meningsfuld erkendelse, kan hans filosofi ikke siges at være udtryk for tautologiske observationer. For konsekvensen er blandt andet, at vi bliver i stand til at forstå tilsyneladende uforståelige forhold i kvantefysikken. Den manglende kontinuitet, den manglende kausalitet og elementarpartiklernes 'akromatiske' natur kan nu forklares derved, at hvis atomernes stabilitet er forudsætninger for, at vi kan tale om årsag og virkning samt kontinuerte bevægelsesmønstre i den makroskopiske virkelighed, og hvis elektroners kvantespring fra exciterede tilstande til standardtilstande forklarer genstandes farver, kan vi ikke anvende tingsbegreber om forhold, der er forudsætninger for tings natur. Beskrivelsesbetingelser angiver reglerne for korrekt sprogbrug. Og først i det øjeblik elementarpartikler indgår i situationer, hvor de ændrer vores handlingsmuligheder, kan de betragtes som ting, men da falder de også ind under sædvanlige tingsbestemmelser. F.eks. ændrer en elektron vore handlingsmuligheder, hvis vi foretager en måling på den, som f.eks. giver sig til udtryk som et tal på et display, men da opfører den sig også som en ting ved at have en position og ved at indgå i kausalrelationer. At den har en position, har givet årsag til teorien om bølgefunktionens kollaps, og at den indgår i kausalrelationer er udtrykt derved, at den vekselvirker med måleapparatet, og at vi overhovedet kan måle dens ladning.

Endvidere kan sprogreglerne afhjælpe forståelsen af forskellige filosofiske problemer og paradokser. F.eks. omverdensproblemet og induktionsproblemet. Omverdensproblemet gøres meningsløs i form af anden og tredje sprogregel. Induktionsproblemet løses ved at kombinere den fjerde sprogregel med erkendelsen fra f.eks. "Virkelighed" om, at den nødvendige forbindelse mellem tid og rum er et vilkår for erkendelse. Herved giver det ingen mening at tale om tidsbetegnelsen 'i morgen' uden at implicere, at fysikkens love gælder, og altså at f.eks. solen overholder fysikken og står op.

Endelig giver Zinkernagels filosofi anledning til at kritisere alternative forståelser af logik og nødvendighed, som vi så i forbindelse med diskussionen af Kripkes og Sørlanders teorier. Her blev det samtidig illustreret, hvor fundamental de fundamentale begrebers interpendens er i den menneskelige erkendelse. Jeg har gennem hele min fremstilling valgt at fokusere på Zinkernagels begreb om nødvendig viden bl.a. i forhold til varianter og har forholdt mig ukritisk til andre dele af Zinkernagels filosofi. Dette skyldes ikke kun pladshensyn, men også at jeg generelt finder kritikken forfejlet, og mens jeg her har forsøgt at imødegå den ene side af kritikken, nemlig den som bl.a. Lübcke fremsætter, at Zinkernagel ikke når ud over sproget og derfor ikke kan bestemme

nødvendige eksistensbetingelser, vil jeg mht. andre kritikpunkter endnu en gang henviser til såvel Favrholdts "Filosofisk Codex" som min egen artikel "Absolut viden og absolut tvivl" for en grundigere diskussion af den samlede kritik imod Zinkernagel og hans tradition.

Mit primære mål med denne artikel var, som jeg gav udtryk for i indledningen, at redegøre for den type af nødvendighed, som Zinkernagels logiske relationer er omfattet af, og undersøge, hvorledes den stiller sig i forhold til dels den traditionelle forståelse af nødvendighed, dels moderne alternativer. Resultatet af undersøgelsen blev som allerede uddybet: Det traditionelle skel mellem nødvendige, men uinformative domme og empiriske, men kontingente domme kan ikke fastholdes, da empiriske domme ikke kan ytres uden nødvendige betingelser for beskrivelse, og nødvendige betingelser for beskrivelse har ikke mening, hvis ikke de er vilkår for erkendelse af virkeligheden. Kriepkes nødvendighedsbegreb forudsætter det fundamentale nødvendighedsbegreb, som vi finder hos Zinkernagel, og modallogisk set kan sidstnævnte derfor ikke begrænse sig til kun at gælde den aktuelle verden. Sørlanders deduktive metode overser den konkrete erkendelsessituation, hvori deduktionen fremsættes og forudsætter selv, at der eksisterer personer i konkrete situationer, der kan erkende den indbyrdes afhængighed mellem betydningen af betegnelser og konsistensrelationer mellem påstande.

I en artikel fra før udgivelsen af "Omverdensproblemet" giver Zinkernagel udtryk for det centrale i sit filosofiske projekt og perspektiverer samtidig meget præcist sit nødvendighedsbegreb i forhold til erfaringen og den samlede erkendelsessituation: "... just as it is logically excluded that a square should be a circle, so it is logically excluded that the inkstand on the table before us should vanish into thin air, not because definitions are independent of experience, but because we cannot express single facts without referring to the general frame of concepts. If it were possible that the inkstand should disappear into thin air, nothing would be impossible and consequently nothing would be possible."⁴⁷ Jeg håber for nærværende at have bidraget yderligere til at belyse erkendelsens betingelser gennem en forståelse af, hvad der er nødvendigt, og hvad der er umuligt.

Anvendt litteratur

Bøger:

- Kripke, Saul A.: "Naming and Necessity", Harvard UP 1972.
- Sørlander, Kai: "Det Uomgængelige", Munksgaard Rosinante 1994.
- Zinkernagel, Peter: "Omverdensproblemet", G.E.C. Gads Forlag 1957.
- Zinkernagel, Peter: "Virkelighed", Munksgaard 1988.

Artikler:

- Favrholdt, David: "Niels Bohr's views concerning language", i *Semiotica* 94-1/2, 1993, pp.5-34.
- Flor, Jan Riis: "Sprog – viden – virkelighed. En grundtanke i Peter Zinkernagels filosofi" i *S.E. Nordenbo: "Dansk filosofi og psykologi 1926-1976" bind 2, Kbh. 1977, pp.61-76.*
- Klausen, Søren Harnow: "Dansk transcendentalfilosofi: en kritik." i *Refleks nr.25, pp.26-43.*
- Lübcke, Poul: "Peter Zinkernagels Virkelighed" i *Filosofiske Studier* 12, 1991, pp. 97-126.
- Millican, Peter: "Statements and modality: Strawson, Quine and Wolfram" i *International Journal of Moral and Social Studies* 8 (3), 1993, pp.315-326.
- Munksgaard, Torben: "Absolut viden og absolut tvivl", oprindelig publiceret 8/3-2000 på *Filosofi.net, nu tilgængelig på www.torbenmunksgaard.dk*
- Putnam, Hilary: "Meaning holism" i "The philosophy of W.V. Quine" i *Hahn, Lewis Edwin & Schilpp, Paul Arthur (ed.): "The philosophy of W.V. Quine"; The Library of Living Philosophers 1986.*
- Quine, W.v.O.: "Two dogmas of empiricism" i *From a Logical Point of View, New York 1963, pp.20-46.*
- Zinkernagel, Peter: "On the Problem of Objective Reality as Conceived in the Empiricist Tradition" i *Mind, vol. LXIV, 1955, pp.501-512.*

Anden anvendt litteratur – bøger:

- Chalmers, David: "The Conscious Mind", Oxford 1996.
- Favrholdt, David: "Erkendelsesteori", Odense Universitetsforlag 1994.
- Favrholdt, David: "Filosofisk Codex", Gyldendal 1999.

⁴⁷ Zinkernagel, Peter: "On the Problem of Objective Reality as Conceived in the Empiricist Tradition" i *Mind*, vol. LXIV, 1955, p. 512.

Favrholdt, David: "Fysik, bevidsthed, liv. Studier i Niels Bohrs filosofi", Odense Universitetsforlag 1995.

Kleppner, D. & R.J. Kolenkow: "An Introduction to Mechanics", McGraw-Hill 1978.

Kokabi-Hamadani, Mohammad-Reza: "En kritisk undersøgelse af Zinkernagels filosofi og dens væsentlige følgevirkninger i dansk filosofi", magisterspeciale, Odense Universitet 1998.

Sørlander, Kai: "Under evighedens synsvinkel", Munksgaard 1997.

Anden anvendt litteratur – artikler:

Dummett, Michael: "What do I know, when I know a Language?" i *M. Dummett: "The Seas of Language"*, Oxford 1993, pp.94-105.

Goodstein, Joel Henrik & Christian Ilsøe: "Manden uden krop. Interview med Peter Zinkernagel", i *Den Blå Port nr.22, 1992, pp.5-15.*

Munksgaard, Torben: "Transcendentalfilosofi eller fundamentalfilosofi?", oprindeligt publiceret 18/12-1999 på *Filosofi.net*, nu tilgængelig på www.torbenmunksgaard.dk